

**Наставно-научном већу
Филозофског факултета у Београду**

Како смо одлуком Наставно-научног већа на седници одржаној 4. јула 2024. године именовани у комисију за оцену и одбрану докторске дисертације *Италија и српско питање (1911–1915)* кандидата Константина Б. Драгаша, имамо част да поднесемо следећи

РЕФЕРАТ О ЗАВРШЕНОЈ ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Константин (Бранко) Драгаш рођен је 21. новембра 1993. године у Београду, где је завршио основну школу „Михаило Петровић Алас“ и Пету београдску гимназију (друштвено–језички смер). Учествовао је на општинским такмичењима из историје током школске 2005/06 и 2006/07 и оба пута освојио прво место. Основне студије историје на Филозофском факултету Универзитета у Београду започео је 2012. године, и окончао 2016. године са просечном оценом 9,13. Одбранио је у септембру 2016. године дипломски рад под називом *Политичке идеје Париске комуне 1871.* на катедри за Општу историју 19. века, под менторством проф. др Милоша Ковића. На истом факултету је уписао и мастер студије, које је окончао 2017. године, просечном оценом 9,17 и одбранивши мастер рад под насловом *Швајцарска искуства српских интелектуалаца (1864–1914)*, уз менторство истог професора. Уписао се на докторске студије историје од 2018. године на Филозофском факултету у Београду, са пријављеном темом докторске дисертације под називом *Италија и српско питање 1911–1915.* Од 2018. године запослен је као истраживач – приправник у Балканолошком институту САНУ, на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Историја политичких идеја и институција на Балкану у XIX и XX веку* (ред. број пројекта: 177011) чији је руководилац директор Балканолошког института др Војислав Г. Павловић. Говори енглески, француски и италијански језик, пасивно се служи руским, и у мањој мери латинским.

Кандидат је објавио следеће научне радове:

- 1) *Џејмс Фази (1794-1878) и Владимир Јовановић (1833-1922) : познанство, утицај, идеје*, Зборник Матице српске за историју (ЗМСИ), бр. 101, (2020), 31–52.

- 2) *Коријере дела сера према Србији и "Српском питању" у Балканским ратовима (1912-1913): политички поглед из Италије*, Зборник Матице српске за историју (ЗМСИ), 103 (2021), 53-89.
- 3) „A review of contradictory interpretations of Giuseppe Mazzini's Political Thought on the Balkans. Mazzini between national democracies, imperialism and anti – imperialism“, *The Balkans in the Age of New Imperialism and Beyond*, ed. By Vojislav G. Pavlović, (2021), Académie Roumaine, Institut d'Études Sud– Est Européennes, Brăila: Istros a Muzeului Brăilei „Carol I“, 2021, 25–45.
- 4) „Одједи Србије, Источног питања и балканских ратова у Шпанији“ (1876–1914). *Синеза: Часопис за хуманистичке и друштвене науке*, 3(2) (2022), 81-104.
- 5) „Заоставштина Евгенија Поповића д'Анђелија као извор за промишљања италијанских интелектуалаца о Балкану почетком XX века“, *Мешовита грађа – Miscellanea* (2023), књ. XLIV, 253–285.

Од поменутих радова, три рада (под редним бројевима 2, 3 и 5) непосредно стоје у вези са темом и садржајем докторске дисертације кандидата. Осим тога, кандидат је објавио и неколико приказа књига из савремене италијанске историографије.

Дисертација обухвата 849 страна основног текста са пратећим научним апаратом (укупно 4099 напомене), затим списак коришћене библиографије (стр. 791–849), као и биографију кандидата. Основни текст се састоји од предговора, увода, уводних поглавља, пет текстуалних целина (делова), подељених на 53 поглавља, закључка, и библиографије.

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет дисертације чини анализа општег италијанског погледа на српско национално питање на Балкану од 1911. до 1915. године, и шире, од Анексионе кризе и последње деценије XIX века до година Првог светског рата. У предмет испитивања улазе италијански дипломатски и војни извештаји (настали у Београду и на Цетињу, и другим местима), путописи, писма, политичке брошуре, памфлети, мемоарска грађа, новински политички чланци, настали у периоду прве деценије XX века, све до 1915, у којима се разложно образлаже и испитује, из италијанске визуре, проблем српског националног питања на Балкану (ефекат стварања Балканског савеза од времена рата у Либији, уједињење Србије и Црне Горе, домети српских националних тежњи, односи

Срба и Хрвата у Босни и Херцеговини и Далмацији, положај династије Петровић, српске војне власти према несрпском становништву у новоослобођеним крајевима, односи Србије и Албаније, посебно кроз призму деловања Есад–паше Топтанија). Кандидат је узео у обзир све типове наративних извора, и значајан број извора документарне грађе, у коју убрајамо и записе са парламентарних заседања италијанског парламента и Далматинског сабора, преко којих се стиче увид у најважније аспекте који су италијанску политичку јавност занимали у вези са Србијом и Црном Гором. С обзиром на то да многи путописи из балканских ратова или политичке студије из времена прве или друге године Великог рата, усмерени на приповедање о догађајима на ширем простору, настањеном различитим националним заједницама и народима, пружају широке могућности за изношење личних искустава и ставова аутора, у изворима ове врсте може се пронаћи обиље података о општем италијанском доживљају српског народа, али и чињенице о италијанско–српској сарадњи и међусобним политичким односима, на основу којих се формира интерпретација тежњи једног народа у дипломатско–политичком врху друге државе. Кандидат је успешно систематизовао и класификовао највећи број наративних извора из поменутог хронолошког периода, података о околностима њиховог настанка, и мотиве који су њихове ауторе навели да спомињу Србе или пишу о српском националном програму. Други основни циљ састојао се у сагледавању обавештења која преносе конзули или чланови међународне контролне комисије за Албанију, и други представници Италије на Балкану, о територији, становништву, привредним потенцијалима Србије и Црне Горе, али и детаљно испитивање ставова премијера или највиших политичких чинилаца у Консулти према економском и политичком повезивању Италије с унутрашњим залеђем Балканског полуострва, и издвајање оних елемената њихове писане заоставштине у којима се тематизује српско национално питање. Кандидат се у студији надовезао и на синхрон проблем утврђивања постојања континуитета и дисконтинуитета у пракси, ставовима и деловању различитих влада према Србији и Црној Гори, влада које су формиране у Италији од Берлинског конгреса (у дисертацији условно наговештене) све до 1915. године и првих ратних година.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању

Основна хипотеза дисертације полази од идеје да је италијанска дипломатија (амбасадори, заменици амбасадора, председници влада и министри) као и најпроминентнији публицисти, политичари, новинари и јавни делатници (од Луиђија Албертинија до Гаетана Салвеминија и мноштва других) интензивно прижељкивала споразум са Србијом и Црном Гором, најдаље од 1908. године, у настојању да сузбије

прекомерни аустроугарски утицај на Балкану, који није одговарао ни интервенционистима ни неутралистима, упркос њиховим обостраним разликама. Кандидат и њиховим разликама и сукобима придаје незанемарљив простор, у настојању да боље сагледа дилеме италијанске елите у рату. Ова тежња модификовала се у различитим правцима у хронолошком периоду дисертације, које кандидат доследно, уверљиво и врло детаљно истражује и поткрепљује релевантним научним апаратом. Друга хипотеза је да Италија није настојала да „прелије“ либијску војну на балканско подручје, али да није учинила ништа значајно да спречи покрете балканских држава, према чијим се војним успесима држала помирљиво, штитећи албанску државу. У трећу хипотезу уврштамо чињеницу да је Италија с већим анимозитетом посматрала словеначко–хрватски проблем, од српског (посебно тријализам), и да није прижељкивала стварање велике „илирско–југословенске државе“, већ проширену Србију. Придодајемо и да нису постојали унисони гласови и истоветни погледи према српском стратешком наступању у Албанији. Не занемарујући сва противљења и негативне реакције Консулте према црногорским аспирацијама к Скадру или бугарофилским елементима у њеној дипломатској пракси, или проблему албанске државе, о којима су на обема странама постојала различита, често и непомирљива гледишта, кандидат релевантним примерима поткрепује тезу да су Италијани желели далекосежно, вишедимензионално, многоструко политичко–економско усаглашавање са политичким циљевима Србије, али да нису показивали спремност да самоиницијативно „пређу“ границу којом би се један такав споразум постигао у кратком и разумном року, и да су својим одуговлачењем и намерним сузбијањем српских аспирација у Македонији, односно западном Јадрану, у циљу задовољења тежњи Савезника и властитих тежњи, створили услове за потоње, непријатно супарништво две стране.

4. Кратак опис садржаја дисертације

Дисертација кандидата Константина Драгаша подељена је на предговор, увод и уводна поглавља, пет већих целина и закључак. У предговору је дат краћи хронолошки пресек проучавања поменуте теме дисертације у српској, италијанској и светској историографији. Кандидат је потом пружио увид у историјат проучавања италијанско–српских односа у најширој могућој перспективи, са посебним освртом на домете домаће и светске историографије. У извесној мери скренуо је пажњу на важност систематских истраживања у том погледу и недостатак присуства одређених тема у поменутим истраживањима (феномен иредентизма). У уводу и уводним поглављима кандидат је проучио најважније аспекте италијанско–српских односа у другој половини XIX века, с посебним освртом на Мацинија, Гарибалдија и италијанске ауторе који дефинишу и

уобличавају прве италијанске аспирације на Јадрану и Балкану. У том делу, дао је краћи хронолошки приказ италијанско–српских односа од Берлинског конгреса 1878. до Анексионе кризе 1908. године, с освртом на питања италијанског аутономизма у Далмацији, корене итало–албанског покрета и међународну позицију Италије, која стоји у непосредној вези с догађајима из 1914/1915. године. Кандидат је сматрао да су поменути уводни оквири рада неопходни за темељније и целисходније разумевање процеса који ће обликовати италијанску политику од 1911. године до 1915. У оквиру истих поглавља, дао је и краћи приказ пораста италијанског интересовања за Србију и Црну Гору, који се нарочито повећао након 1896. године и склапања брака кнегиње (принцезе) Јелене Петровић и престолонаследника и будућег краља Италије Виторија Емануела III.

Прво поглавље „Анексиона криза и Италија, опасност од догађаја на Истоку (1908–1909)“ проучава италијанску реакцију на проглашење анексије Босне и Херцеговине које је извршила Аустро – Угарска 6. октобра 1908. Кандидат проучава непоредан ток, уплив и везу Италије с овим догађајима, као и реакцију њене дипломатије и јавног мњења на аустро–угарско кршење Берлинског уговора и прве дипломатске потезе које је Консулта предузела како би „ублажила“ последице ових збивања. Кандидат полази од проучавања овог периода, будући да италијанско – аустријски односи улазе у све акутнију и проблематичнију фазу развоја, који ће се, поново, одразити у месецима балканских ратова и избијања Првог светског рата. Посебна пажња посвећена је питању организовања међународне конференције (коју предлаже Италија) и непосредно критичко деловање парламентарне јавности, која подвргава критици спољнополитичке концепте Томаза Титонија, тадашњег министра спољних послова; анализира се и став Консулте према Србији и Црној Гори, и њиховим захтевима за територијалним обештећењем. У оквиру истог поглавља проучавају се и односи Италије према српским циљевима до 1911. године, у којима важно место заузима и уздизање Црне Горе у ранг Краљевине. Поглавље се завршава анализом италијанског „споредног“ учешћа у албанској малисорској побуни у пролеће 1911. године и посредништво њене дипломатије да се мир на границама Османског царства и Црне Горе брзо склопи.

Други, трећи, четврти и пети део рада обухватају период од почетка италијанско – турског рата у Триполитанији и Киренаици до закључења Лондонског уговора 26. априла 1915, као и прве, непосредне последице које је уговор произвео по статус Србије и Црне Горе као зараћених страна у рату против Централних сила. Друга целина (поглавље) (Рат у Либији и Италија према Србији и Црној Гори, 174 – 230 стр) проучава опште смернице италијанско турског рата и ефекте које је тај рат произвео на кретање балканских народа да убрзају своје савезништво и да наредне, 1912. године, објаве рат Порту. Кандидат указује на занемарене аспекте дипломатских интрига, преговора и

мање познатих елемената директне комуникације Рима са Цетињем и Београдом, али и другим престоницама, на сузбијању директног конфликта с Османским царством, и разменама мишљења о потенцијалној, територијалној модификацији Царства у корист балканских држава. Драгаш указује на значај комуникације с Русијом, која захтева отварање мореуза и притисак на Порту; утицај Русије осветљава се и у претходном поглављу, кроз ефекте споразума у Ракониђију. Указује се на значај који је рат у Либији произвео у балканским престоницама. У овом поглављу доносе се мање познати аспекти комуникације српских дипломата с италијанским колегама, као и околности самог начина вођења сукоба против арапских и турских јединица у Либији, те истиче непосредна повезаност тог рата с отпочињањем војних операција против Османског царства на Балкану.

Треће поглавље (Италија према Србији и Црној Гори у Првом и Другом балканском рату, 230–431), кроз 16 потпоглавља, доноси врло детаљну анализу понашања, гледишта и ставова италијанске дипломатије према српским циљевима у коалиционом рату против Османског царства. Анализирају се опште тежње Италије и њено настојање да се потврди кроз правно утемељење албанске државе. Посебна пажња посвећена је Скадарској кризи и италијанском учешћу на Лондонској конференцији, и одређеним занемареним аспектима италијанских предлога, реакција, ставова и гледишта према српским захтевима у вези с новоослобођеним градовима. Драгаш указује на одређене нове аспекте италијанског подржавања ратних циљева Србије и Црне Горе, али и на сукоб или противљење које Италија показује према двема државама око присуства српских снага у Албанији, односно присуства црногорских снага у Скадру. Упркос неутралној позицији, Италија је активно деловала на измирењу аустријских и српских гледишта о пристаништу за Србију на Јадрану, и другим српским тежњама. Драгаш на многим местима доноси нове вести о размишљањима италијанских дипломата и конзула, а значајну вредност, до сада готово неистражену у домаћој историографији, представљају и закључци о деловању, ставовима и размишљањима италијанских конзула у новоослобођеним крајевима, чији затегнут и амбивалентан однос према српским војним властима може представљати и предмет засебне студије. Посебан значај овог поглавља представља и студиозна анализа перцепције српског националног питања (циљеви према Старој Србији, сукоб с Бугарском, трвења с Грчком на југу Албаније) из угла дописника и ратних извештача, из најугледнијих и најприметнијих италијанских новина, штампаних гласила и научних часописа. Њихови погледи о догађајима на Балкану, предочени у њиховим студијама и освртима, али и путописима, постали су сазнајни извор за многе високе службенике Консулте. Кандидат врло студиозно упоређује њихове закључке, уочава разлике и размимоилажења у њиховим описима и њиховом тумачењу ослобођених подручја. Поклања пажњу њиховим упоредним

анализама српских циљева, војне опремљености, друштвеног стања у Србији и Црној Гори. Закључак је да Италија с одобравањем прихвата новонастало политичко стање, али да задржава снажно противљење покушајима сузбијања албанске независности. Драгаш приказује и вишеслојност италијанског приступа Албанији и показује да нису сви елементи друштвеног, јавног мњења, као и политичких чинилаца (иако су остали у мањини) били супростављени извесним територијалним аквизицијама за Србију и Црну Гору у сфери територија које су биле предвиђене да буду додељене албанској држави. Ово раду даје новију димензију историографског сагледавања ове проблематике. Дугорочнији континуитет подршке српским циљевима у Албанији изостаје, што је на првом месту било условљено честим и незаобилазним променама историјских околности.

Четврто поглавље („Економски продор Италије на Балкан и пројекти трансбалканске Јадранске железнице, 431–491 стр), кроз четири потпоглавља, описује економске активности и привредни продор италијанске државе, банака, и најважнијих кредитно–монетарних завода на Балканско полуострво, превасходно у Србију и Црну Гору. Кандидат даје статистичке податке о порасту италијанско–српске међутрговинске сарадње, која је од Царинског рата почела да се повећава. Нагласак се ставља на чињеницу да је Србији италијанска економска сарадња била од велике важности за очување стабилности и политичке независности. Аутор пажњу посвећује Барском друштву, најважнијем привредном италијанском концерну које у Италији делује званично од 1905. године. Курозитет истраживању дају различит приступ испитивању ефеката деловања концерна Барског друштва на црногорску привреду, и градњу прве железничке мреже од Бара до Вирпазара, као и све проблеме и изазове које су се појавили у односу предузећа с црногорском владом и захтевима јавности у Црној Гори. Други део овог поглавља обухвата и широк аспект пројеката и планова градње трансбалканске, јадранске железнице, коју су Италијани фаворизовали, као противтежу аустријској „Санџачкој“ железници од Сарајева до Солуна преко Митровице. Упоредном анализом различитих података, извештаја и текстова из поменуто епохе, и великог броја документарне грађе, Драгаш проучава основне смернице италијанске подршке овом пројекту, чији интензитет траје од 1908 до 1911. године, али и раније, уз све особености које су пратиле преговоре и размену гледишта о железничком повезивању Румуније и Србије с јадранском обалом, и њихово заустављање избијањем италијанско–турског рата. Анализирају се и особености италијанских предлога у вези с пристаништем на Јадрану (попут Валоне и Драча) и интензитет инсистирања на чињеници да је железничко питање било и политичко, и непосредно везано за италијанско–турске и италијанско–аустријске односе. У овом поглављу кандидат иновативно приступа и

општој анализи друштвено – политичких прилика у Италији, како би се стекла што боља слика потреба италијанске државе за повезивањем с Балканским полуострвом.

Пето, последње поглавље („Италија према Србији и Црној Гори у Првом светском рату 1914–1915“, 492–779 стр.) кроз 23 потпоглавља анализира детаљно, у појединостима и кроз наративне и документарне изворе, општи ток и смернице периода десетомесечне неутралности Италије у Првом светском рату, и њен однос према Србији и Црној Гори који је био условљен различитим аспектима. Драгаш скреће пажњу на чињеницу да се Италија нашла у посебном положају, који је захтевао активирање VII члана Тројног уговора о савезу и почетак реализације ослобађања *terre irredente* под аустро–угарском влашћу и залагање за заштиту независности Србије и Црне Горе. Кандидат примећује да је италијанска влада замерала влади на Цетињу да жели да уступи Ловћен Двојној Монархији за територијална проширења у Скадарској равници, што је Консулти било изразито неприхватљиво. Прате се реакције у Јулској кризи, италијански покушај „зауостављања“ ултиматума али и покушај чувања властитих интереса. Поглавље одликује велики број увида у погледе италијанских дипломата на српске ратне циљеве, који нису били унисони и хомогени: упркос противљењу југословенском ратном програму, јавиле су се различите концепције о томе на који начин је могуће превазићи српско–италијански јадрански проблем. Кандидат врло детаљно осветљава околности склапања Лондонског уговора 26. априла 1915. године, преговоре владе у Риму са зараћеним блоковима и почетна, недовољно усаглашена гледишта италијанских амбасадора о донетима италијанских територијалних циљева. Придодајемо и чињеницу да кандидат указује на многе аспекте (добровољци, преговори о Далмацији, италијански публицисти, новинари и писци) који врло интензивно говоре о јадранској проблематици. Аутор скреће пажњу на чињеницу да су многи италијански аутори давали предлоге за решење кризе и предупређење потенцијалног сукоба, али и да су националисти, о којима се стичу нова сазнања, имали специфичан, негативан, али не увек и једногласно песимистичан поглед на српске аспирације на западном Јадрану. Кандидат показује да је у италијанској научној јавности постојао значајан број аутора који су занемаривали аспирације Србије на западном Јадрану, али да су настојали да издејствују споразум са Србијом, као кључним фактором југословенског питања, и да отворене негације српским тежњама северно од Неретве или Сплита не доживе као препреку том усаглашавању, већ, готово парадоксално, као подстрек и темељ једном новом, далекосежном споразуму. У овом поглављу посебну димензију добија проблем Далмације, „најспорније“ зоне. Кандидат исцрпно испитује размишљања италијанских интервенциониста, националиста и публициста различитог идеолошког спектра о феномену Далмације, у којој живи свега 3% припадника италијанског народа. Индикативан део поглавља представљају и потпоглавља о далматинским Италијанима,

њиховој политичкој делатности, погледима на југословенско уједињење, везама с владом у Риму и њиховом уклапању у иредентистичке планове Саландрине владе. Овај део рада представља нов допринос историографији италијанско–јужнословенских и италијанско–српских културних и политичких односа почетком XX века.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Дисертација кандидата Константина Драгаша успела је у својој намери да целовито и коришћењем великог броја извора различитог порекла, пружи научни допринос истраживању дипломатских, политичких, економских и културних италијанско–српских веза и односа, крајем XIX и почетком XX века, а посебно у освит Првог светског рата. Дисертација представља веома широк, научно утемељен увид у комплексност италијанско–српских односа током балканских ратова и првих десет месеци Првог светског рата, и свих околности које су довеле до дефинисања и уобличавања италијанских ратних циљева, који стоје у непосредној вези са српским ратним циљевима и српским ратним програмом. Сазнајна вредност специфичне, италијанске перцепције српског националног питања могла би се назвати круцијалним, есенцијалним доприносом дисертације овог истраживања, окренутом историји дипломатских односа и историји политичких идеја. Кандидат је целовито указао на најзначајније аспекте италијанског виђења проблема на Балкану (посебно и кроз феномен италијанског иредентизма), у којима српски народ фигурира као централни стожер потенцијалног југословенског уједињења. Вредност дисертације утолико је значајнија што се кандидат служио изворима различитог порекла, различите политичко–идеолошке провенијенције и дипломатске природе, како би на што целовитији, свеобухватнији и јединствен начин сагледао, објаснио и протумачио сложеност амбивалентних погледа италијанске дипломатије и културно–политичке елите на процес уједињења Србије и Црне Горе, као и особеног положаја српског народа у другим царствима. Систематизација рада кроз поглавља и већи број потпоглавља сугерише да тема, упркос хронолошки „кратким“ одредницама из наслова, представља изузетно богат и широк спектар анализе елемената „српских“ и „балканских“ чинилаца у италијанском деловању на Балкану, што дисертацију увршта у оне научне радове, који ће наставити да продубљују аспекте ове димензије историографије.

6. Закључак

Имајући у виду све наведено, комисија је дошла до закључка да дисертација кандидата Константина Б. Драгаша представља значајан самосталан и оригинални

допринос научној историографији и другим сродним друштвено–хуманистичким наукама, те да је у свему израђена према одобреној пријави. Сходно томе, слободни смо да препоручимо ову дисертацију за јавну одбрану.

У Београду, 12. јула 2024.

Чланови комисије:

проф. др Ђорђе Ђурић
(председник комисије)

проф. др Војислав Г. Павловић

проф. др Александар Животић

проф. др Лучано Монцали
(Luciano Monzali)

доц. др Срђан Мићић